

FRANK A. DUBINSKAS

(Berkeley, Cal.)

**NARODNA
UMJETNOST**

1982

KNJIGA 19

Izvorni znanstveni rad

Ritual na pozornici:

Folklorna izvedba kao simbolička akcija¹

Autor je protivnik pridavanja značenja isključivo arheologiji običaja. Zalaže se za ispitivanje suvremene folklorne izvedbe kao simboličke akcije. Nastoji razjasniti značenje izvedbe s obizrom na prošla iskustva sudionika i na protuslovlja u njihovoj sadašnjoj društvenoj sredini. Prikazuje folklornu grupu iz vinkovačke okolice koja izvodi na sceni »filipovčice«. Ispituje različitu prošlost, iskustva i oblikovanje razumijevanja u dvjema podskupinama unutar spomenute folklorne grupe. Cijelu kulturnu izvedbu tumači kao tekst dvaju proturječnih značenja folkloru koja su rezultat opozicije dviju generacija.

U Jugoslaviji su folklorne izvedbe u zadnjih petnaest godina doživjele svojevrsnu renesansu. Neke izvođačke grupe, posebno u Hrvatskoj, postoje već gotovo sto godina, ali je u aktivnosti institucionaliziranih amaterskih grupa koje plesom, pjesmom i običajima prikazuju lokalnu ekspresivnu kulturu na pozornici bilo i uspona i padova. Tokom zadnjih petnaest godina² u jugo-

¹ Istraživanje za ovaj članak provedeno je uz pomoć stipendija za postdiplomski studij Fulbright-Hayes (DHEW) i Odbora za međunarodna istraživanja i razmjenu (International Research and Exchanges Board — IREX) od listopada 1978. do lipnja 1980. u Jugoslaviji. Autor želi zahvaliti za pomoć tim ustanovama, kao i institucijama pod čijim je pokroviteljstvom bio u Jugoslaviji: Zavodu za istraživanje folkloru (Zagreb), Gradskom muzeju i Zajednici amaterskih kulturno-umjetničkih djelatnosti (Vinkovci).

² U četiri općine u kojima sam bio na terenskom radu ovako su osnivani godišnji općinski festivali: Slavonski Brod — 1964, Vinkovci — 1966, Đakovo — 1967, i Zupanja — 1968. Obnavljanje zagrebačke smotre folkloru 1966. utjecalo je na folklorne izvedbe na tom području, kao što je to bio slučaj i prije i neposredno poslije drugog svjetskog rata.

istočnoj se Slavoniji i sjevernoj Hrvatskoj svake godine organiziraju smotre folklor, što je istovremeno i poticaj i rezultat sve većeg zanimanja i aktivnosti na području čuvanja i prikazivanja folklor, posebno na selu. Pokrajinski organizatori tih kulturnih priredbi koriste se folklorom, između ostalog i da bi privukli domaće i strane turiste, te time unaprijedili turizam na svoje području.

Turistička komponenta — činjenica da kulturne priredbe potiču razni turistički fondovi, te da služe kao turistička atrakcija, navela je neke istraživače da »otpišu« te grupe i njihove aktivnosti. Po mišljenju tih istraživača, one više nisu »autentične« budući da više ne izvire iz vrela anonimnog kolektivnog kulturnog stvaralaštva. Oni osuđuju današnje izvedbe kao »namještene«, čime se podrazumijeva da su one na neki način »lažne«: to su samo šuplje ljušture kulturne forme bez značenja, oponašanje ekspresivne kulture koja je istrgnuta iz »tradicijskog« seoskog konteksta i izvedena poput medvjeda na konopcu za zabavu pučanstvu.

Istovremeno, mnogi stariji članovi folklornih grupa kažu nešto slično: »pravi« folklor je mrtav. On je »izumro«, a to što oni danas rade samo je uspomena na ono što je nekoć bilo.

U obje te kritike, i u onoj stručnjakā i u onoj izvođačā nalazimo u interpretaciji zajedničku nit koja povezuje njihova stajališta, a izvor joj je i u narodnjačkoj i u etnološkoj teoriji o narodnoj umjetnosti. Prema tim teorijama, današnje pjesme, plesovi i revitalizirani običaji pripadaju kontekstu koji više ne postoji. Za obje grupe kritičara to je često neka izvanpovijesna prošlost, »tradicijsko« doba, koje se rijetko konkretno određuje ili dalje dijeli. Oni smatraju da su ekspresivni folklor tog doba kao i kulturne izvedbe koje mu pripadaju povezani s određenim prošlim društvenim i ekonomskim prilikama, te s drukčijim stilom i tempom života kakav je postojao prije neke povijesne prekretnice. No oni često vide obilježja tog nekadašnjeg života u romantičnom svjetlu, a taj je povijesni zaokret rijetko detaljnije određen. Dodatni je aspekt navodne izvornosti nekadašnjeg folklor pretpostavka da su ti plesovi, pjesme i običaji rezultat kolektivnog narodnog stvaralaštva, dio njegove dirkemovske kolektivne svijesti. Iako etnografi koji se bave plesom i muzikom, kao i neki stariji sudionici, priznaju unakrsne kulturne utjecaje i mode koje se mijenjaju kroz povijest, oni se ipak uporno drže temeljne pretpostavke da postoji neka najstarija razina, često na mitskoj dubini od 100 godina (kako se to kaže na selu). I u akademskim i u seoskim razgovorima ta se najstarija »autohtona« razina često smatra proizvodom kolektivnog umjetništva, čiji motivi i »pravo značenje« leže pokopani sa starim Slavenima.³ Međutim, balkanska i istočnoevropska etnografija uglavnom još nije proučila procese stvaranja i reprodukcije svijesti u suvremenim folklornim izvedbama i njihov odnos prema modernom društvenom i kulturnom svijetu izvođača.

³ Hrvatska je etnografija rođena u borbi da se utvrdi i očuva jedinstvenost nacionalnog kulturnog nasljeđa i da se razlikuje od nasljeđa drugih etničkih grupa. U tom pokušaju naglašavale su se rekonstrukcije ranijih kulturnih »oblika« koji su postojali prije nego što su Hrvati došli pod političku dominaciju drugih etničkih grupa. U tom su procesu etnografi lako zanemarivali djelatnosti za koje su mislili da su »stranog« kulturnog porijekla.

Autor ovog članka protivnik je takva pridavanja značenja isključivo arheologiji običaja i zalaže se za ispitivanje suvremene folklorne izvedbe kao simboličke akcije. Ta je akcija značajna, motivirana ljudska aktivnost, koja se može tumačiti unutar njezina suvremenog (ali povijesno uvjetovanog) konteksta. Umjesto da odbacimo izvedbe kao besmislene jer se na prvi pogled čini da one predstavljaju djeliće jučerašnjeg života u neprimjerenom kazalištu, možemo ih ispitati kao rad grupe izvođača: ljudi koji komuniciraju i uzajamno djeluju služeći se folklorom kako bi »o nečemu nešto rekli«. Oni predstavljaju živi tekst radnje,⁵ kao i splet značenja koja treba protumačiti. I izvođači i njihove izvedbe imaju zasebnu prošlost (ili bolje rečeno prošlosti, budući da grupe izvođača imaju različite vrste značajnih iskustava) koja se preko njih prelama. Ne samo da te prošlosti oblikuju njihove akcije, već uslijed razlika u iskustvima izvođača dolazi do toga da različite grupe sudionika, kao i različita publika, shvaćaju izvođenje i izvedbe na različite načine. Zašto se, na kraju krajeva, seljaci odijevaju u starinske nošnje, plešu staromodne plesove i pjevaju pjesme koje su, čak i kada su u pitanju stariji pjevači, često prestale biti popularne još u doba njihove mladosti. Ovaj članak je pokušaj da se razjasni značenje izvedbe s obzirom na prošlost grupa sudionika i na protuslovlja u njihovoj sadašnjoj društvenoj i kulturnoj sredini. Proces samog izvođenja tumači se kao arena za manipulaciju glavnim simbolima vezanim uz probleme starenja u tom seoskom zemljoradničkom kraju.⁶

Započinjemo našu analizu nedavnim izvođenjem jednog, bez sumnje, drevnog običaja. To su »filipovčice«: uoči prvog svibnja bosonoge »cure« (djevojke za udaju), hodajući u povorci, nose zelene grane i pjesmom zazivaju kišu. U ovoj je prilici taj običaj na pozornici prikazala seoska folklorna grupa »Dalekovci«⁷ na »Vinkovačkim jesenima« 1979. Sudionici, podijeljeni u dvije različite dobne skupine, izvodili su odvojene repertoare pjesama, plesova i obreda⁸ filipovčica. U suvremenoj izvedbi zapanjujuća je razlika među dvjema dobrim skupinama⁹ s obzirom na ono što se izvodi, te na stil i ambijent izvođenja. Starija grupa pjeva, pleše i izvodi filipovčice, dok mlađa grupa samo pleše, povremeno se prateći pjesmom (obje grupe za vrijeme plesa prati tambu-

⁴ Iz C. Geertz, *The Interpretation of Cultures*, 1973.

⁵ Paul Ricoeur i Taylor.

⁶ To je samo jedna od više mogućih interpretacija teksta u izvedbi. Može se tumačiti i kao održavanje nacionalnosti, ili u političkopovijesnom kontekstu predratne Seljačke sloge, ili s obzirom na isprepletanje religiozne prakse i folklorne izvedbe i simbolike, ili kao moderni politički simbol »bratstva i jedinstva«, ili jednostavno kao rekreacijska djelatnost ljudi koji vole muziku i ples u društvu prijatelja. Sva ta tumačenja utječu jedno na drugo i o njima govorim u dizertaciji (na kojoj upravo radim), a ovaj članak je njezin dio.

⁷ »Dalekovci« su pseudonim sela, koji znači »daleko«, a upotrijebio sam ga da bih zaštitio identitet svojih kazivača.

⁸ Seljaci to nazivaju običajem koji se obično na engleski prevodi kao »custom«, dok se riječ obred (u engleskom *ritual*) koristi samo za crkvene obrede. No u ovom tekstu koristim *ritual* u širem antropološkom značenju strukturirane kulturne aktivnosti, koja može biti svjetovna ili crkvena.

⁹ U engleskom izvorniku autor upotrebljava termin »cohort« preuzet iz djela R. Rosalda. Odlučili smo se za prijevod *dobna skupina* ili dalje u tekstu samo *skupina* (starija skupina, mlađa skupina). (Prim. ur.).

raški orkestar).¹⁰ Njihovi stilovi plesa i pjevanja međusobno se razlikuju, kao i (djelomično) njihova nošnja. Samo starija skupina inscenira običaj.

Ta se radikalna vizualna i tekstovna podjela u izvođenju podudara s društvenom podjelom grupe izvođača, no ona također odražava i način na koji dvije polovice grupe shvaćaju folklornu izvedbu. Izvođenje šokačkog¹¹ seoskog folklora svakoj od ovih odvojenih dobnih skupina znači nešto drugo. Ta se značenja stvaraju s obzirom na različite povijesti uzajamnog djelovanja unutar te dvije skupine sudionika. Svaka dobnja skupina folklornom izvedbom prezentira skup akumuliranih zajedničkih iskustava muzike, plesa i obreda; i svaka od njih ima povijest uzajamnog djelovanja koja se zasniva na društvenostrukturnim vezama unutar dobne skupine, a te su veze potpuno različite od onih koje postoje unutar druge skupine. Nakon što smo bacili pogled na dio izvedbe, ispitat ćemo i same dobne skupine, kao i posebna obilježja po kojima se ističu kao društvene podgrupe. Zatim ćemo razmotriti razlike s obzirom na simboličku akciju takve suvremene kulturne izvedbe koja zadržava izdvojenost i na osnovi nje djeluje. Da bismo razumjeli spomenutu razliku, ukratko ćemo ispitati različitu prošlost iskustva i oblikovanje razumijevanja koji su u tim dvjema skupinama doveli do današnje dihotomije. Na kraju ćemo protumačiti čitavu kulturnu izvedbu kao tekst dvaju proturječnih značenja folklora koja su rezultat opozicije dviju generacija.

Izvedba filipovčica:

Na drvenoj pozornici na otvorenom u Vinkovcima, na godišnjem regionalnom festivalu folklora »Vinkovačke jeseni«, folkloriši¹² iz Dalekovaca izvede svoj svibanjski ritual pod umjetnim osvjetljenjem i oblačnim nebom, koje je prijetilo kišom čitavo veče. Devet žena, dvije po dvije, ulaze na pozornicu, od marama do suknji odjevene u bijelo, noseći nad glavama zelene grabove grane. Bosonoge, one polagano kruže pozornicom, a prati ih sedam muškaraca, odjevenih u »ljetnu« narodnu nošnju. Čitava skupina pjeva niz sastavljen od tri obredne pjesme kojima zazivaju kišu. Jedna od žena započinje svaki stih, a onda je prate svi ostali sudionici u pjevanju:

- 1) Blago tebi, zelena šumice, ej,
blago tebi, lane, zelena šumic'!
Ti se mladiš svake godinice, ej,
ti se mladiš, lane, svake godinic'!
A ja sada i više nikada, ej,
a ja sada, lane, i više nikad'!

¹⁰ Tambure su žičani instrumenti s priječnicama, na kojima se svira u ansamblima od 4 do 20 instrumenata različitih veličina, od onih veličine basa do nešto manjih od mandoline. Četiri do osam takvih instrumenata sačinjavaju većinu seoskih kapela.

¹¹ »Tko su šokci?«, sporno je pitanje. Za svrhu ovog članka šokci su hrvatski stanovnici tog područja u jugoistočnoj Slavoniji koji su se tu odavno naselili (šokaca ima posvuda po Slavoniji, Baranji, dijelu Vojvodine i u mađarskoj Bačkoj).

¹² U svakodnevnom jeziku folkloriši su ljudi koji djeluju u organiziranim folklornim grupama.

- 2) Bile vile, di ste bile?
 Mi smo goru olomile
 i vama smo ostavile
 kletu drvo topolovo
 i još glogovo.
 Filipova mila majko,
 je l' Filip doma?
 Otišo je goru lomit'
 još na Ivandan,¹³
 pa ga eto kući nema
 već godinu dan.
- 3) Filipovčice, jakobovčice,
 drvce zeleno, drvce zeleno,
 Filip i Jakob goru lomili,
 drvce zeleno ...
 goru lomili, boga molili
 da nam bog dade da kiša pada,
 da kiša pada, da trava raste,
 da trava raste, da paun pase,¹⁴
 da paun pase, da perje raste,
 da perje raste, da se mi kitimo.

Vratimo li pogled na pozornicu, vidjet ćemo da su žene u centru pažnje. One vode polaganu povorku, odjevene u bijelo nabrane suknje (skute), pregače i bluze (oplećići), kao i marame koje nose preko ramena i koje im pokrivaju glave od bijelog su pamuka ili platna. Obrubi i ukrasi su od »šlinge« ili jednostrukog ili dvostrukog veza (»rasplit« i »priplit«), bez ras-košnog zlatnog ili srebrnog veza karakterističnog za slavonske praznične nošnje, pa i bez starijeg vunenog veza. Seljaci koji nose tu odjeću ponizno mole kišu, te je primjerno tome njihova nošnja jednostavnija i ozbiljnija (mrkije nošnje). Dob izvođačica u toj obrednoj izvedbi najviše upada u oči, i to pogotovo ostalim seljacima. Ove filipovčice¹⁵ nisu djevojke za udaju kakve bi »trebale« biti, već starije žene; neke su čak i prave »babe« — a ima seljaka koji ih sve, u šali, tako zovu. »Prave« djevojke, one koje su to i po godinama i po statusu, uopće ne izvode ritual unutar folklorne grupe. U vrijeme kada se ritual još izvodio svake godine (a do toga je dolazilo, barem povremeno, sve do kasnih pedesetih godina), izvodile su ga neudate djevojske: počevši od onih koje su tek ušle u pubertet do »starijih divojaka« koje su prešle osamnaestu ili devetnaestu, ali se još nisu udale. Za razliku od njih, današnje su filipovčice veći-

¹³ Kazivač koji je sudjelovao u filipovčicama prije prvog svjetskog rata pjevao je taj stih »još na Đurđev dan«.

¹⁴ Isti kazivač (bilješka 13) dodao je stih: »da trava raste, da stado pase«. To podržava tezu dra M. Gavazzija da su majske svečanosti i obredi na dan sv. Jurja u Hrvatskoj često srodni, te sugerira točnost pretpostavke da je dan posvećen pastirima i stoci (M. Gavazzi, Godina dana hrvatskih narodnih običaja, I. Od poklada do jeseni, Matica Hrvatska, Zagreb 1939).

¹⁵ »Filipovčice« se mogu odnositi na ritual, njegovu izvedbu ili izvođače (obično ženske) koji u njemu sudjeluju.

nom blizu pedesete, udate su ili su već udovice. Tako se u prvoj pjesmi ritualnog ciklusa osjeća ironija: žene pjevaju kako se zelena šuma svake godine obnavlja, a one su samo jednom mlade. Pjevači u svojim srednjim godinama igraju ili obnavljaju događaje iz svoje mladosti — ritual koji po pravilima pripada mladima.

Iako su filipovčice ritual koji bi trebala izvoditi omladina, mladi (koji sačinjavaju polovinu članstva folklorne grupe) ne sudjeluju u njihovu izvođenju. Na ovom se koncertu mlada grupa nije ni pojavila na pozornici sve dok ostali nisu prošli u povorci otpjevali i otplesali svoje: ni jedna skupina ne preuzima dijelove repertoara one druge (čak i onda kada, na primjer, znaju plesove). Stariji sudionici većinom ljubomorno čuvaju ekskluzivno pravo izvođenja »svojih« dijelova repertoara, tvrdeći da ih samo oni mogu izvoditi »izvorno«. (Oni ponekad kažu i »Mi smo izvorni«). Istovremeno, omladina želi proširiti svoj repertoar, dodajući mu (naročito) plesove iz ostalih hrvatskih, pa čak i daljih krajeva. Dobna neprimjerenost filipovčica na pozornici drammatizirani je komentar o nesposobnosti i/ili nesklonosti tih dviju skupina folklorša da zajedno sudjeluju u izvedbi.

Dobne skupine u izvođačkoj grupi:

Dvije odvojene skupine unutar seoskog folklornog ansambla razlikuju se u pogledu mnogih parametara koji utječu na njihovu svijest o folklornoj izvedbi. To su dob, bračno stanje, stupanj obrazovanja, etnička pripadnost i način života ili zaposlenja (tamo gdje se mogu uspoređivati). Najveću ćemo pažnju posvetiti velikoj dobnoj razlici budući da ona određuje razliku u zajedničkom povijesnom iskustvu tih skupina (a ona dovodi i do nekih drugih razlika). Istovremeno, dob je sporna točka za sudionike: ona je centar oko kojega se vrte kritike koje jedna skupina upućuje drugoj; na nju se poziva da bi se objasnile pogreške, nedostaci i niža vrijednost, ili pak pozitivni rezultati jedne skupine u odnosu na drugu. Razlike u dobi, kao što su »mladost« ili »starije«, očituju se kao simbolička veza koju izvođači komentiraju i na osnovi koje djeluju u izvedbi i u svakodnevnom životu. Razlika u godinama čini se radikalnom; grupe smatraju da su suprotstavljene jedna drugoj. Istovremeno, te su se dvije generacije ljudi našle zahvaćene društvenom dijalektikom, koja u sebi nosi opasnost da u selu ostanu samo stariji ljudi kada njihova djeca odu u gradove u potrazi za »boljim životom« koji su im roditelji svojim teškim radom nastojali omogućiti.

Muški dio starije skupine sačinjavaju gotovo isključivo muškarci rođeni prije NOB-e, no u ono vrijeme suviše mladi da bi u njoj mogli aktivno sudjelovati. Članice starije skupine većinom su supruge tih muškaraca, istih su godina kao oni ili nešto mlađe.¹⁶ U Dalekocima nijedan muškarac rođen 1928. ili kasnije nije sudjelovao u drugom svjetskom ratu; u Vinkocima, od sedam

¹⁶ Sastav izvođačke grupe varira (oko 20%) od izvedbe do izvedbe, no njezine društvene osobine ostaju praktički iste. Članovi dolaze iz izvora istih potencijalnih sudionika. Naredni podaci u ovom članku odnose se na sudionike u jednoj izvedbi, no karakter sastava starije skupine (kao i mlade skupine) nije se bitno izmijenio u dvije godine. Slične takve skupine dominiraju u članstvu mnogih izvođačkih grupa na tom području.

izvođača četvorica su rođeni između 1928. i 1933., dvojica neposredno prije rata, a jedan za vrijeme rata. Većina tih muškaraca, a velikim dijelom i njihove supruge, bili su dovoljno stari da iskuse i upamte nešto od života u staroj Jugoslaviji prije velikih promjena koje su donijeli rat i revolucija. Zapravo, mnogi računaju početak rata od 1943. ili 1944. kada je došlo do prvih velikih vojnih sukoba na tom području. Od devet žena pet ih je rođeno između 1929. i 1934., dvije za vrijeme rata, a jedna kasnije; najstarija je počimalja, koja započinje stihove, rođena 1923. Sva četiri izvođačka bračna para vjenčala su se nakon što su muškarci odslužili vojnirok u poslijeratnom razdoblju.

Među svim članovima starije skupine (izuzev četiri iznimke) postoje rodbinske veze preko nekog zajedničkog pretka, i to ne dalje od tri generacije unazad. (Rodbinske veze postoje i s nekim članovima mlađe skupine). Osim bračne, najčešća je rodbinska veza preko djedova ili baka koji su bili braća ili sestre. Mnoge od tih ljudi pridobio je za članove jedan od sudionika (zapravo par), kako bi se oko sredine 1979. grupa ponovno formirala nakon višegodišnjeg prekida. Formalno, u grupu se može učlaniti bilo koji stanovnik sela; no na taj način se malo njih može privući. Da bi se angažirali novi članovi, ne ide se kucati na svaka vrata; ide se tamo gdje čovjeka očekuje sigurna dobrodošlica — kuće u kojima ne živi stranac. To su većinom bliži i dalji rođaci (po muškoj i ženskoj liniji, te bliži rođaci preko muža ili žene), bliži susjedi, te nešto prijatelja članova drugih seoskih dobrovoljnih društvenih organizacija; takvi ljudi sačinjavaju skupinu. Jedan je od njih, govoreći o grupi, rekao: »Svi smo mi jedna porodica.« Još je jedan uzrok te bliskosti i to što su svi osim jednog člana grupe šokci, a od njih svi osim jednog¹⁷ pripadaju starim dalekovačkim obiteljima, iako je više od polovice seoskih stanovnika, čiji ukupan broj iznosi 2500, iz obitelji koje su doselile iz Bosne, Dalmacije i Like u vrijeme velike ekonomske krize ili poslije drugog svjetskog rata.

Osim jedne žene, koja je seoska primalja (medicinska sestra), svi su članovi starije skupine individualni poljoprivrednici i uzgajivači stoke. Gotovo svi su četiri i po godine išli u osnovnu školu, a zatim ostali na selu da rade na obiteljskom posjedu. Proizvode žito, povrće, voće i meso za vlastite potrebe, a meso i žito (ponekad i u znatnim količinama) i za tržište. Poljoprivredne su metode kojima se služe mehanizirane; siju hibridne usjeve i drže moderne stočne pasmine, a stoka se hrani u stajama. Kao privatni ratari ušli su prije petnaest godina u razdoblje nove poljoprivredne tehnologije: tu su traktori, kombajni, žetelice i slično (društveni su ih posjedi u Slavoniji nabavili ranije); električna je struja uvedena 1960-1961. No u mlađim danima svi su se oni koristili plugom u konjskoj zaprezi i primitivnijom poljoprivrednom tehnologijom. Oni su također neposredno doživjeli ritual filipovčica, u kojemu su gotovo svi sudjelovali kao mladići, te seosko kolo i dvoglasno pjevanje u seljačkom stilu, koje je predstavljalo uobičajeni oblik društvenosti i rekreacije — a sve su te aktivnosti prestale ili su bile nadomještene nečim drugim pred dvadesetak godina.

¹⁷ Udavača iz najbližeg sela.

Nasuprot tome, gotovo svi članovi mlađe skupine folklorša rođeni su u ranim šezdesetim godinama. Ni jedna djevojka nije rođena prije 1963, a samo su dva mladića rođena prije 1960; tri četvrtine sveukupnog članstva rođeno je između 1963. i 1965. Svi su završili barem osam godina osnovnog školovanja u selu, a tri četvrtine djevojaka i oko polovica mladića pohađaju (ili su pohađali) gimnaziju ili stručnu školu u Vinkovcima tokom dvije do četiri godine. Gotovo sve su djevojke (a sve su rođene 1963. ili 1964.) došle u folklornu grupu nakon sudjelovanja u radu folklorne sekcije seoske osnovne škole (sekcija spada u školske slobodne aktivnosti). One su, zapravo, svojim agitiranjem nagovorile učitelja koji vodi školsku grupu da obnovi seosku folklornu grupu kako bi mogle nastaviti plesati narodne plesove i nakon napuštanja seoske škole. Mladići sačinjavaju nešto širu dobnu skupinu i ona polovica koja sada ne ide u školu zaposlena je, većinom, u mjesnoj drvnoj industriji. Za razliku od starije skupine, nitko od mladih ne namjerava postati privatni ratar, čak i ako ostane na selu.

Nijedan član mlađe skupine nije u braku; velika većina došla je u grupu zahvaljujući školskim, a ne rodbinskim vezama. Školska folklorna grupa pružala je (i pruža)... mladima mogućnost da uče narodne plesove u mediju posve različitom od onog starije skupine. Ovdje, kao i u mnogim drugim selima, djeca imaju u svome repertoaru plesove iz čitavog kontinentalnog djela Hrvatske, pa i iz daljih krajeva, koje uče kao školske plesove. Omladina često ne zna ili samo po prilici nagađa odakle dolaze ti plesovi. Za većinu njih ples, izvođenje i društvo vršnjaka važniji su poticaji za sudjelovanje nego što bi bili izraz seoske (ili šire) etničke pripadnosti ili nostalgije za nekadašnjim seoskim kulturnim i društvenim životom.

Svi članovi ove skupine odrasli su u sredini u kojoj su radio, televizija i gramofon postali uobičajeni. Njihovo je muzičko iskustvo pod jakim utjecajem komercijalnih ploča narodne muzike, dopadljivih širokoj publici, pop muzike i rokenrola, kao i sredstava za mehaničku reprodukciju muzike, gdje aparati sviraju pasivnim slušačima (dok su ranije ljudi obično sami stvarali svoju muziku). Članovi mlađe skupine suviše su mladi da bi ikada vidjeli seosko kolo nakon nedjeljne mise, no svi su vidjeli (i cijene) TV prijenose s dotjeranim, poluakrobatskim i izrazito koreografiranim prezentacijama, s visokim skokovima što ih na pozornicama izvode profesionalne (ili vrlo dobro uvježbane amaterske) folklorne grupe (posebno iz drugih republika).

»Folklor«, kako je to omladina naučila, nije aktivnost usko povezana sa seoskom društvenošću ili »prakticirana« unutar nje, niti je izraz seoskog identiteta. Dok su u generaciji njihovih roditelja razlike u stilu i repertoaru plesa i pjevanja bile još dosta naglašene i varirale od sela do sela, današnja je omladina naučila mnoge plesove koji se podučavaju u školama po čitavoj Hrvatskoj kao »narodni plesovi«. U izvođačkoj grupi naučili su i neke plesove nekada popularne u njihovu selu; no oni ih izvode s većim i višim koracima nego što su to činili seljaci; teško im je izvoditi sitne, brze korake — cupkanje — karakteristične za plesove tog kraja. Postoji još jedan razlog zbog kojega je važnost nasljeđa specifičnog za njihovo selo znatno opala u

njihovoj generaciji, u odnosu prema generaciji njihovih roditelja. Premda su svi mladi rođeni u Dalekovcima,¹⁸ više od polovice ih je iz obitelji koje su doselile u taj kraj poslije drugog svjetskog rata. Pedesetih i ranih šezdesetih godina došlo je do velikih imigracija u Dalekovce, kao što je slučaj i s ostalim bogatim poljoprivrednim područjima u Slavoniji i Vojvodini. Većina onih koji su imigrirali u Dalekovce došli su iz tri susjedna sela u Bosni blizu Sarajeva iz Kiseljaka, Busovače i Fojnice, a kasnije iz bosanske Posavine blizu Brčkog.¹⁹ I društvena grupa školske djece i folklorni plesovi koje oni uče u školi miješanog su porijekla. No njihova su ih zajednička iskustva u školi i seoskim omladinskim organizacijama povezala kao »prijatelje« ili »drugove« mnogo više nego generaciju njihovih roditelja. (Uobičajena vezanost svih seljaka za rimokatoličku crkvu također je imala utjecaja na njihovo međusobno povezivanje). Folklorna grupa pruža omladini mogućnost socijalizacije izvan doma, kao i mogućnost održavanja bliskih društvenih veza s prijateljima iz osnovne škole (pogotovo s onima istog spola), od kojih su se razdvojili prelaskom u razne srednje škole u Vinkovcima. Istovremeno, plesanje i izvođenje i sami su po sebi privlačni, kao i popratna putovanja na priredbe (a to snažno privlači i stariju skupinu).

Filipovčice u vrijeme mladosti starije skupine:

»Blago tebi, zelena šumice, ti se mladiš svake godinice, a ja sada i više nikada.« Ironiju koja leži u tome da starije žene pjevaju te stihove osjećaju i stariji izvođači i njihovi suseljani. Žene tako i nisu htjele izvoditi obred na pozornici u svom selu, djelomično i zato što im je bilo neugodno, a i što su se pribojavale da bi ih ostali mogli prekoračiti ili ih ismijati jer se ne ponašaju kako bi odgovaralo njihovim godinama. No njih ta izvedba podsjeća na mladost; to je uspomena kojom oživljavaju ranije, njima toliko važno doba. U pjesmi koju pjevaju poslije obreda, muškarci najprije hvale ljepotu šljivika, mjesto ljubavnih sastanaka i izvor odakle dolazi šljivovica:

Ej, al' je lipo u šljiviku, diko... (svaki stih se jednom ponavlja)
Ej, dole trava, gore šljiva plava...

a zatim oplakuju prolaženje mladosti, kada su mogli slobodno uživati u takvim zadovoljstvima:

Ej, oj mladosti, al' mi te je žao...
Ej, sve što imam za tebe bi dao...

Cijela izvedba oživljava za njih ne samo prošle događaje, kada su, u mladosti, bili filipovčice, već čitav splet slika njihovih mladih dana. S jedne strane, sjećaju se s nostalgijom svoje fizičke mladosti i vremena prije vjenčanja, kada

¹⁸ Osim jedne djevojke, čija je obitelj doselila iz Bosne sredinom sedamdesetih godina.

¹⁹ Osobno saopćenje prof. Pere Zužaka. Prof. Zužak bavio se demografskim radom u selu o kojemu govorim.

su se mogli slobodnije igrati, očijukati, voljeti i »ljubakati«. S druge strane, oživljava se način života, zabave i društvenosti za koje se svi slažu da su nestali prije dvadesetak godina (ako ne i prije). A to je uključivalo plesanje kola pod lipama izvan crkvenog dvorišta poslije nedjeljne poslijepodneve mise, plesanje kola »po domaću« na uglovima ulica u pet seoskih ulica ili u kućama za vrijeme zimskih večeri, pjevanje na ulicama i u poljima za vrijeme rada ili poslije njega te nedjeljne i blagdanske večernje šetnje po glavnoj seoskoj ulici punoj seoske omladine i starijih ljudi. Tu je ulazilo i izvođenje mnogih godišnjih običaja i obreda, kako svjetovnih, tako i religioznih, među kojima su i filipovčice.

Većina članova starije skupine sazrela je za sudjelovanje u filipovčicama neposredno nakon drugog svjetskog rata, i većina ih je u njima i sudjelovala. Uoči prvog svibnja, blagdana Filipa i Jakoba po rimokatoličkom kalendaru od prije petnaest do dvadeset godina,²⁰ djevojke iz svake od pet seoskih ulica nalazile su se s momcima iz susjedstva, s kojima su zajedno išle sjeći grane za obred. Sve je skupa zapravo bilo cjelodnevni izlet: svaka je grupa odlazila u svoj dio šume, 2-3 kilometra od sela, i provodila čitav dan u svirci, pjesmi, plesu i (tu i tamo) »korištenju prilike« za seksualne susrete daleko od kontrole odraslih. Jedan od mojih starijih kazivača ovako je opisao taj dan:

... onda se skupimo cure i momci ... nakraj sela i svi skupa u livade. Kad dojdemo u livade, onda ... piva se, skroz se piva do livade ... zafrkavamo se ... (piva se) bečarske pisme, livadske pisme, kom' šta pade na pamet, vijamo se — ma svašta je bilo (smijeh) — šta nije! (smijeh) ... poneseo cicuke (usne harmonike) i onda igramo po livadi, sviraju nam ... onda ajmo igrat' »vražjeg točka« ... i tako do pridveče igramo se ... i koji momak i cura se vole, pa ajd' malo za trnje, izljube se, ajd' opet u društvo ...

Negdje usred tog popodnevnog slavlja mladići bi nasjekli grabove grane i dali ih djevojkama da ih nose; a navečer bi kretali kućama, pjevajući svaku pjesmu koja bi im pala na pamet, pa bili to stihovi bečarca, koji su se pjevali na razne melodije, ili lirske pjesme.

Ulazeći u grupama u selo iz različitih smjerova, hodali bi u redu dva po dva, djevojke naprijed sa svojim granama, a momci otraga noseći tambure i sjekire koje su imali u poljima. Majke bi ponekad izvele iz kuća svoje male djevojčice odjevene u bijelo kao male filipovčice da stanu na čelo povorke koja je išla prema crkvi; a drugi bi seljaci izlazili da gledaju kako prolazi povorka seoskih ljepotica. Koračajući bosonogi posred ceste, pjevali bi niz obrednih pjesama filipovčica, ponavljajući ih čitavim putem do crkvenog dvorišta. Ulazeći uz pjesmu u crkveno dvorište, tri puta bi obišli crkvu (svaka

²⁰ Prvi maj je danas dan sv. Josipa radnika; a dan sv. Filipa i Jakova pomaknut je na 3. maj.

grupa posebno), klekli i pomolili se,²¹ a onda požurili da se pridruže kolu koje se već započelo okretati pod lipama nedaleko crkvenog dvorišta. Tada bi bez okolišanja bacili grane na gomilu i otrčali pridružiti se kolu. Grane će se kasnije zataknuti na vrh dvorišne kapije kao ukras i znak da je djevojka iz te kuće u filipovčicama.²²

Po pričanju starijih ljudi, dva najznačajnija sastavna dijela filipovčica, sine qua non samoga obreda, tekstovi su pjesama i slavlje na poljima koje im prethodi. Veselje u dobrom, zabavnom društvu na izletu još uvijek živi u njihovu sjećanju. Livade blizu ruba šume bile su mjesto gdje su mnogi dani prolazili u čuvanju stoke na zajedničkoj ispaši u sličnom (iako pretežno muškom) društvu. Gotovo su svi dječaci te generacije provodili tri do četiri godine nakon završetka školovanja (u dobi od jedanaest ili dvanaest godina) do sredine puberteta (ili do ženidbe ili odlaska u vojsku) čuvajući svinje ili stoku. Zapravo, mnogi su muški članovi starije skupine redovno čuvali stoku još nekoliko godina, a neki to još i sada čine. Djevojke su rjeđe čuvala stoku ili guske, ali su često okapale motikama susjedna polja. Dječaci, sami ili u društvu sa starijim pastirima, provodili su vrijeme u igrama, pričanju priča, pjesmi — i sastancima s djevojkama, budući da su im njihove dužnosti ostavljale dosta slobodnog vremena. Pjevali su istim glasom i stilom kojim muškarci i danas pjevaju prilikom izvedbi na pozornicama: duga, otegnuta, metrički gotovo slobodna melodijska linija puna ukrasa, predudara i dvostrukih ukrasa (grupetta) s više ili manje obvezatnom pratnjom u donjoj terci i završnom kvintom na drugom stupnju. Za njih je polagani, razvučeni način pjevanja dio polaganijeg ritma života — prije mehanizacije i mučnog života u kojemu se vrijeme mjeri satom. Arija koju pjevaju zove se livadski glas i na nju se mogu pjevati mnogi rimovani dvostihovi na temu po izboru.

Gledano unatrag, taj stil života i glazbeni stil u pjevanju — i u pjesmama filipovčica i u muškom livadskom glasu — odgovaraju jedan drugome. Oni kažu da pjevanje raduje srce; a ta vrsta pjevanja oživljava u njima slike i uz njih povezana emotivna stanja — mladalačke užitke, koji za stariju skupinu postoje još samo kao uspomene. No te uspomene nisu samo sjenke prošlosti, već živo djelo i iskustvo koje kreiraju i rekreiraju svojom izvedbom na pozornici. U tom posebnom kontekstu oni mogu sačiniti i sceneriju i društvenu situaciju potrebnu da se ponovo stvori tekst i ambijent za ta mladenačka iskustva. Pa makar samo u dvadesetak minuta izvođenja u svečanim nošnjama (a možda i na bezbrojnim prethodnim probama), filipovčice opet, nekako, postaju mlade. Odjevene u simboličnu odjeću majskih djeva, one ponovo, u povorci, bosonoge prolaze putovima svoje mladosti, bacaju grane na

²¹ Akcije su varirale od godine do godine i od ulice do ulice u selu. Čini se da je većina grupa išla u smjeru suprotnom kazaljki na satu (desno kako se uđe u crkveno dvorište), no neke su išle i u smjeru kazaljki na satu (na desno kada se izlazi iz crkve). Neke su grupe klečale i molile se u crkvenom dvorištu, pa onda u crkvi, a neke samo u dvorištu. Molitve su također varirale, no one uvijek sadrže »Oče naš« i »Andeo gospodnje«.

²² Svi kazivači poriču da obred ima neke posebne veze sa zazivanjem kiše. U ovom je selu postojao običaj zvan »dojdole« (postojao je i u drugim selima na tom području). U slučaju suše ciganska su djeca išla naokolo odjevena od glave do pete u lišće i pjevala priziv za kišu. Glava kuće polio je dijete vodom (i to punom vedricom) i dao male darove u novcu ili hrani grupi koja ga je pratila. Postoje i posebne molitve za kišu koje se mogu govoriti u crkvi.

gomilu i pridružuju se kolu. Kasnije se pjevaju pjesme o mladenačkoj ljubavi i njezinim zamkama (žene) i hvale pastoralnom životu (muškarci); no stihovi najvećim dijelom oživljuju zadirkivanja, ljubav, igru i »ljubakanje« mladih čija su čula upravljanja prema suprotnom spolu:

Ej, volim s milom leći na iverje... (pjeva se »livadskim
ej, već s nemilom na mekano perje glasom«)

Volim Katu milovat' po vratu... (pjeva se uz ariju
alaj (i) Ivku po milome licu... »bećarca«)

U zoru je slatko milovanje... (pjeva se uz ariju
kad se dika sprema na oranje... »bećarca«)

Za njih je čitava izvedba prilika da se privremeno vrata u mladost, da ožive iskustva tih (barem u sjećanju) mirnih mladih dana i da na kraju odu, rumeni od uzbuđenja (a ponekad malo i od rakije), dobro raspoloženi i obično spremni da nastave sa slavljem na isti način još nekoliko sati.

Gubitak mladosti ima u modernom seoskom kontekstu još jedno značenje — a to je, za starije seljake, gubitak njihovih sinova i kćeri. Dvadesetogodišnjaci koji su ostali na selu kao samostalni poljoprivrednici čine samo 5—10% svojih nekadašnjih školskih razreda. Mladi masovno odlaze iz sela da se zaposle, nastave školovanje, ili jednostavno zato jer ih privlači ambijent urbanih centara. Problem starenja poljoprivrednih domaćinstava bez izgleda da mlade ruke zamijene starije očita je i priznate dilema i u službenim političkim krugovima, kao i u svakom seoskom domu. Roditelji mnogo drže do obrazovanja svoje djece i pružaju im svaku priliku da »napreduju«. No taj isti »napredak« zapravo priprema djecu da napuste obiteljski posjed umjesto da ostanu kako bi na njemu radili i brinuli se za ostarjele roditelje. On istovremeno implicitno umanjuje vrijednost izbora života samostalnog poljoprivrednika kao i seoskog »mentaliteta« i kulture vezane uz taj izbor. Članovi starije skupine upravo su u dobi kada će njihova djeca morati izabrati (ili su već izabrala) da li ostanu poljoprivrednici ili ne. Malo ih je ostalo. Prisutnost »prave« mladosti u folklornoj grupi, tako različite od mladosti koju je starija skupina iskusila u prošlosti, stalno podsjeća na prolaženje njihova načina života; i to može biti djelomičan razlog zbog kojega oni inzistiraju na radikalnom odvajanju od mladih plesača tokom izvedbe.

Istovremeno, na području muzike i plesa, mlađa je skupina (čak iako neki od njih i cijene starije stilove pjesme i plesa) velikim dijelom zaljubljena u disco, punk rock i pop muziku, te uopće u brze ritmičke orkestracije bilo kakve muzike — pa bile to tambure ili električne gitare. Oni vole brza kola i vrlo rado prihvaćaju živahne plesove iz drugih krajeva. Stariji na to gledaju kao na nedostatak muzičkog ukusa i sluha (pogotovo kada je u pitanju rock muzika). Oni kažu da omladina sve svodi na brze jednolične ritmove, i da ne

zna pjevati »tradicionalnu« pratinju slavonskoj glazbi. Mladi su imali i poteškoća u učenju da za vrijeme plesa pjevaju u skladu s tamburaškim orkestrom pratinju ne pjevaju u tercama i bilo im je teško pjevati izvan pravilnog ritma pri pokušajima da nauče obredne pjesme za kraljice²³ koje su željeli izvesti. Sa svoje strane, omladina kritizira ples starije skupine: ukus (većine) mladih naginje »napadnijim« koreografijama plesa na pozornici, koji karakteriziraju visoki koraci i brzi okreti, za koje nalaze modele u masovnim medijima, te ih pretpostavljaju sitnim koracima, finim kretnjama i gotovo neprimjetno malim i brzim odskočnim pokretima, nekoć karakterističnima za dalekovački ples. Svaka skupina tako kritizira onu drugu zbog njezina ukusa, neprimjerenosti stila ili kvalitete izvedbe.

Izvođenje zajedno s mladima za stariju skupinu predstavlja problem i prijetnju, čiji je simbol i sama prisutnost i izvedba mladnih. Postoji sukob u vrednovanju stilova i repertoara — smatra se da mladež prezire domaću muziku i ples priklanjajući se onoj »tuđoj« ili modernoj (opet jednako tuđoj), te da ocjenjivanjem izvođenja starijih izvođača dovodi u opasnost njihov obraz.²⁴ Kulturna razlika između te »prave« omladine i starijih dovodi u pitanje predodžbu koju starija skupina ima o omladini i njezinoj vrijednosti. Istovremeno, ta će suvremena omladina vrlo vjerojatno odbaciti seoski život i prihvatiti umjesto njega posao ili školovanje u gradovima ili u inozemstvu. Oni su živi primjeri dileme s kojom se već suočavaju članovi starije skupine, koji s vremenom stare i postaju sve manje sposobni da uspješno vode svoj posjed, a njihova ih djeca ostavljaju da ostare u samoći. Time se javlja dvostruko tužna nota nostalgije pri izvođenju obreda njihove mladosti: ne samo da je mladost izvođača prošla, već i mladi odbacuju kulturno blago koje bi im oni željeli predati.

No sama izvedba sasvim sigurno nije tužna. Sukobi koje smo spomenuli pozadina su izvedbe, dio svakodnevnog iskustva i svijesti. No izvedba je poseban događaj, nešto neuobičajeno. Na pozornici scena je odvojena od svakodnevnog svijeta, to je posebno kazalište akcije u kojemu se ukidaju neka od pravila svakodnevnne stvarnosti i razumijevanja, tako da se slika ili situacija može dramaturgizirati — postaviti u drugačijem svjetlu. Dramaturgizacijom ili prikazivanjem, ispunjavajući scenu bogatijim slikama no što se inače mogu proizvesti na pozornici, starija se skupina prisjeća riječima (u pjesmi) vlastitog proživljenog i živog iskustva u danima mladosti, te u akciji (obredu, pjesmi i plesu) kreira to iskustvo. U doba njihove mladosti ta se ekspresivna kultura cijnila, i kao simbolični mladići i djevojke oni se okružuju atmosferom tog odobravanja. Odobravanje im pružaju društvene grupe koje su s njima blisko povezane — a takva društvena grupa istomišljenika ili čak rođaka je i ona koju okupljaju da bi izveli taj obred — a to je njihova skupina. Pjevanjem pjesama iz prijašnjeg doba oni obnavljaju društveni okoliš veselja, bezbrižne zabave, seksualnosti i šaljivosti, što još više pojačava užitak koji osjećaju pri

²³ Za potpuniji opis ovoga i drugih rituala iz susjednog sela vidi Gavazzi, op. cit., i Lovretić (Lovretić, Otok: Narodni život i običaji, »Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena«, Zagreb 1897).

²⁴ Jugoslaveni upotrebljavaju riječ »obraz« na vrlo gofmanovski način.

izlaženju na pozornicu gdje će prikazati svoju izvedbu. Sami kažu da to vole, a to se i vidi (... vidi se ponekad i na probama).

Ono što čitava folklorna grupa — i mlada i stara — prikazuje na pozornici može se tumačiti i kao komentar tom međugeneracijskom sukobu i kao tekst o borbi starije generacije da zadrži svoje kulturne vrijednosti. Za stariju skupinu izvedba je, istovremeno, simboličko iako kratkotrajno »rješenje« dilema starenja bez izgleda pomoći ili nasljednika na imanju. Ona za njih stvara pravu priliku da ožive slike i osjećaje za koje kažu da su u njima uživali u sretnim danima mladosti. No potpuno su svjesni krhkosti te simboličke akcije, što se očituje u njihovu strahu da ta akcija ne bude uništena optužbama da se ne ponašaju dolično njihovim godinama i u odbijanju da nastupaju u samim Dalekocima. No, kada se mogu makar malo udaljiti — doći na pomalo »stranu« pozornicu — tada mogu bez straha izvesti čitavu zamišljenu igru pomlađivanja, unoseći laž čak i u stihove koje pjevaju: poput majskih grana, i oni mogu opet postati mladi.

Ova folklorna izvedba nije ni izdaleka besmislena igra; ona je povezana s nekim osnovnim društvenim i kulturnim dilemama s kojima se suočavaju današnji seljaci. Sasvim je sigurno da glumiti mladost na pozornici ne mijenja odmah društvenu situaciju (iako ljudsko djelovanje uvijek na nju može utjecati). Omladina će i dalje napuštati selo, kao što su to već učinili mnogi sinovi i kćeri članova starije skupine; masovni mediji i škola i dalje će imati jak utjecaj na muzički ukus budućih generacija; a starci će postajati još stariji. No u široj društvenoj areni spremnost starije skupine da javno izrazi svoju verziju ekspresivne kulture može pridonijeti većoj prihvatljivosti njihova životnog izbora u očima drugih, te time pridonijeti društvenoj i političkoj klimi, kao i dobrobiti samih izvođača. U toj izvedbi izvođači mogu najneposrednije iskusiti obrat osjećaja da se vrijednost njihova kulturnog svijeta neprestano smanjuje. Oni stvaraju osjećaj vlastite dobrobiti, koji im podiže raspoloženje i utječe na dojam da su nešto postigli, kao i osjećaj vlastite vrijednosti i zdravlja. Pjevanje uspoređuju s okrepljujućim napitkom koji liječi loše zdravlje ili potištenost; ono ih snaži i potiče da cijene svoj život uz pomoć ovog kulturnog medija. Izvođenjem filipovčica i »folklor« zaodijevaju se u simbole svoje mladosti i ulaze u čudesni svijet pozornice,²⁵ koji izvrće njihove godine i u kojemu mogu ostvariti obredne povlastice mladih i uljepšati tu izvedbu svjetovnim i zabavnim karakterom pjesme i plesa. Oni pretvaraju pozitivno iskustvo svoje mladosti u simbolično oružje protiv nepokolebljivog odmicanja godina i rušenja kulturom prihvaćenih oblika zabave i veselja koje su toliko cijenili. Ovičajući se verbalnim i stvarnim plaštom mladosti, oni ne samo što vitlaju oružjem u javnoj areni kulturnog sukoba, već u toj kulturnoj izvedbi oživljavaju i stvaraju ona emotivna iskustva koja pomlađuju njihov interes za izvođenja i potiču ih da tako i nastave.

Prevela s engleskog L. Moravac

²⁵ Mogle bi se analizirati i pripreme za izvedbu tog »folklor« na pozornici na način britanskog strukturalizma, à la Turner i Douglas, što bi dalje razjasnilo procese jačanja veze značenja i osjećaja u samoj izvedbi.